

Α.-Φ. ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ
IN MEMORIAM (1946-2004)

Α.-Φ. ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ: Η ΠΑΘΙΑΣΜΕΝΗ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΗΣ ΣΥΝΘΕΣΗΣ

ΜΑΡΙΑ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ

Θεωρία της γλώσσας, ιστορία της ελληνικής, τα ελάσματα του Μαντείου της Δωδώνης, γλώσσα και κοινωνία. Αν αυτές οι περιοχές εικονογραφούν σχηματικά το εύρος του έργου του Τάσου Χριστίδη, μαρτυρούν παράλληλα το είδος και το βάθος της εμπλοκής του σε αυτό που ονομάζουμε επιστήμη. Ο Τάσος άρθρωσε πλήρη λόγο και στα τέσσερα αυτά πεδία, με την ωριμότητα που φέρνει η χρόνια αναζήτηση και η συμβιωτική –σχεδόν– σχέση με το αντικείμενο. Με μια σπάνια πνευματική ευρύτητα έγραψε και μίλησε, άνοιξε δρόμους ξεκαθαρίζοντας τις σκιές. Το πνευματικό του θάρρος, η ακατάπαυστή του θέληση και το αδάμαστο κουράγιο του να ψάχνει στο βάθος των πραγμάτων, φορτισμένα από την ακατανίκητη πνευματική του ανησυχία που πήγαζε φυσικά από μέσα του, σημάδεψαν το έργο του ως επιστήμονα και ως δασκάλου.

Μέσα από το εύρος μπορεί να διακρίνει κανείς την αγωνιώδη και παθιασμένη αναζήτηση της σύνθεσης, μέσα από μια διαλεκτική που πραγματεύεται το ειδικό έχοντας ως αναφορά το γενικό, αναδεικνύοντας τη διαπλοκή και την ένταση ανάμεσά τους. Είναι μέσα από ένα διαρκή διάλογο με τη διαφορά και την ενσωμάτωση των αντιθέσεων που αρθρώνεται αυτή η σύνθεση. Στόχος, πάντα, το φαινόμενο «γλώσσα», μέσα από μια αντίληψη που αντιστέκεται στον κατακερματισμό και γυρεύει να ενώσει όσα το ειδικό αποκαλύπτει, αποβλέποντας σε μια σύνδεση της γλώσσας με το υποκείμενο και κατ' επέκταση στην ανάδειξη της καθολικότητας του ανθρώπινου όντος. Και όλο αυτό το εγχείρημα αποσκοπεί στην προσπάθεια άρθρωσης μιας κριτικής γλωσσολογίας, ενταγμένης σε μια κριτική κοινωνική επιστήμη. Μέσα από την πληθώρα του γλωσσολόγου ο Τάσος μίλησε και λειτούργησε πρώτα και κύρια ως πολίτης. Ένας πολίτης που είχε πάντα επίγνωση ότι, για να καταλάβει κανείς τα σημεία των καιρών –των εκάστοτε καιρών–, η πρώτη και αναγκαία κίνηση είναι ή ένταξή τους στις κοινωνικοϊστορικές συγκυρίες: και ότι η κριτική ανάλυσή τους είναι αυτή που μπορεί να αποκαλύψει το μονοπάτι που αντιστέκεται στις Σκύλες και τις Χάρυβδες των καιρών μας, γυρεύοντας να αρθρώσει τον λόγο μιας νέας, βαθύτερης, εξανθρωπιστικής καθολικότητας, ως αίτημα που αναζητά να εκ-καθολικεύσει το θρυμματισμένο υποκείμενο που επιβάλλουν οι σημερινές συνθήκες.

Ο Τάσος ήταν από αυτούς που από νωρίς αμφισβήτησαν μια θεώρηση της γλώσσας που την ήθελε αυτόνομη και αυτόρρηξη, σε αποστείρωση από το υποκείμενο και τα πάθη του, και υιοθέτησε μια κριτική στάση απέναντι στις ρασιοναλιστικές προσεγγίσεις που προήγαγαν μια «αφηρημένη, α-ιστορική “σκελετική” καθολικότητα» – τα λόγια δικά του. Με βασικό εργαλείο τη διάκριση του Peirce σε δείκτη, εικόνα και σύμβολο δούλεψε επίμονα για να αναδείξει τη γλώσσα ως μείξη *ψηφιακού και αναλογικού*, γλώσσας/νόησης και συναισθήματος. Κα-

τάφερε έτσι να συμπυκνώσει τις σύγχρονες συζητήσεις για το γλωσσικό φαινόμενο ενεργοποιώντας και ενσωματώνοντας σε αυτές, παράλληλα, μια παλιά παράδοση για τη φύση της γλώσσας και του νου, την αναλογικότητα.

Θέρμη και φως. Ο Τάσος χρησιμοποιούσε συχνά αυτή τη χουμπολντιανή έκφραση για να αποδώσει τις δύο όψεις που συγκροτούν την ανθρώπινη γλώσσα: αν από τη μια η γλώσσα φωτίζει γιατί κατηγοριοποιεί και αναλύει το σκοτεινό, πυκνό βίωμα –η λέξη και η πρόταση–, από την άλλη αποτελεί τον χώρο που αντηχεί η ζεστή από συναισθήματα και αισθήσεις προλεκτική εμπειρία. Μέσα από την εξέταση μορφών που η γλωσσολογία εξόριζε ως περιθωριακές, όπως η μεταφορά, ο Τάσος έφερε στο φως τις προγλωσσικές και πρωτογλωσσικές, «εμπαθείς» αποτυπώσεις της εμπειρίας στην ψηφιακή «απαθή» επιφάνεια της γλώσσας, υποστηρίζοντας ότι η ανάδειξη της βιωματικής ρίζας του συμβόλου συμπληρώνει και ολοκληρώνει το τοπίο της γλωσσικής σήμανσης. Επιπλέον, προσεγγίζοντας οριακές γλωσσικές μορφές όπως ο μαγικός και ο προφητικός λόγος, ανέδειξε την άρρητη διαλεκτική που συνδέει περιφερειακά και κεντρικά στοιχεία της γλώσσας, αντιτάσσοντας στην απαξίωση του περιφερειακού την άδηλη συγγένειά του με το κέντρο: «Τα όρια ορίζουν», έλεγε χαρακτηριστικά...

Αν μέσα από την ανάδειξη των αντιθέσεων (ψηφιακό-αναλογικό, σκοτεινό-φωτεινό, πυκνό-αναλυτικό, κεντρικό-οριακό) αποκαλύπτεται η εγγενής «εσωτερική» διαλεκτική που ορίζει το γλωσσικό φαινόμενο, ο διάλογος με τη διαφορά είναι αυτός που το οριοθετεί και αναδεικνύει τη συνέχειά του: η γλώσσα π.χ. είναι το μοναδικό δευτερογενές σύστημα σήμανσης –κατά την παβλοφιανή διάκριση– αλλά κρατάει στα όρια, ενώ παράλληλα ενσωματώνει, χώρους που το συνδέουν με τα αντίστοιχα πρωτογενή. Αυτή όμως η διαφοροποίηση και, συνακόλουθα, οριοθέτηση της γλώσσας είναι εκείνη που εξασφαλίζει και τη συνέχεια σε δύο επίπεδα. Το ένα είναι ότι η κατάκτηση της ελευθερίας που είναι σύμφυτη με τη συμβολική δευτερογενή σήμανση δεν σημαίνει και παντελή αποκοπή από τα πρόδρομα στάδιά της, από τη σωματική ρίζα της. Το δεύτερο είναι ότι το σύμβολο ως φορέας του προγλωσσικού βιώματος είναι και φορέας της διεπίδρασης του υποκειμένου με τον κόσμο. Αν το ένα επακόλουθο αυτών των θέσεων είναι ότι η γλώσσα νοείται σε ένα συνεχές στο οποίο τα γλωσσικά αναπτυξιακά περάσματα συναρθρώνονται και νοηματοδοτούνται με βάση μια ενιαία λογική, ενώ παράλληλα τίθενται σε διαλεκτική αντιστοιχία με τις γενικότερες αναπτυξιακές αλλαγές της ανθρώπινης ύπαρξης, προωθώντας μια ολιστική θεώρηση της σχέσης υποκειμένου και γλώσσας, το δεύτερο, εξίσου σημαντικό, είναι ότι η γλωσσική σήμανση αναδεικνύεται ως κατεξοχήν ιστορική: η γλώσσα δεν νοείται μόνο ως φορέ-

ας της κοινωνικής σύμβασης και των ιστορικών εγγραφών της –πάγια θέση της γλωσσολογίας, εξάλλου– ως μείξη βιωματικού και νοητικού/γλωσσικού είναι φορέας της ιστορίας της διεπίδρασης του υποκειμένου με τον κόσμο. Πράγμα που σημαίνει ότι η συμβολική σήμανση διαπλέκεται άμεσα με την ιστορία και σε κοινωνικό και σε υποκειμενικό επίπεδο. Με αυτή την έννοια, το υποκείμενο εισάγεται στον χώρο του νοήματος αναπόσπαστα συνδεδεμένο με την ιστορική του διάσταση. Το εγχείρημα που διακυβεύεται σε αυτή τη σύνθεση είναι το βάπτισμα της «σκελετικής καθολικότητας», όπως τη διατύπωσαν οι ρασιοναλιστικές προσεγγίσεις, στις εγγραφές του ιστορικού χρόνου πάνω στο ιστορικό σώμα του υποκειμένου.

Σε αυτή την πορεία του προς τη σύνθεση ο Τάσος ταξίδεψε στη σκέψη μιας πλειάδας στοχαστών, κατά κανόνα έξω από το κυρίαρχο γλωσσολογικό παράδειγμα αλλά και έξω από το γλωσσολογικό πεδίο: από τους φιλόσοφους του πάθους, τον Peirce και τη Σχολή της Φραγκφούρτης στους αιρετικούς ψυχογλωσσολόγους και τη γνωσιακή γλωσσολογία, από τους ανθρωπολόγους στους νευροεπιστήμονες και την ψυχανάλυση. Ειδικότερα η συνάντησή του με την ψυχαναλυτική σκέψη υπήρξε εξαιρετικά καρποφόρα και ιδιαίτερα πρωτοποριακή. Αν από τη μια πλευρά βρήκε στην ψυχανάλυση έννοιες με τις οποίες μπόρεσε να προσεγγίσει ευαίσθητες όψεις της μεταφοράς και του ποιητικού λόγου, από την άλλη με τα πεισιανά του εργαλεία διάβασε το ασυνείδητο ως χώρο μιας αναλογικής γλώσσας, που χρησιμοποιώντας τον δείκτη και την εικόνα οργανώνεται με βάση τα πρωτογενή συστατικά της σήμανσης. Μέσα από αυτή την οπτική, στο λακανικό «το ασυνείδητο είναι δομημένο σαν γλώσσα» –καταστάλαγμα του Λακάν μετά το ταξίδι του στη σωσυριανή γλωσσολογία– ο Τάσος θα αντιπροτείνει ότι «το ασυνείδητο είναι δομημένο σαν πρωτογλώσσα», σαν μητρική «γλώσσα» που επιδιώκει την ένωση και αντιστέκεται στον διαχωρισμό –την αναλυτικότητα– που επιβάλλει το σύμβολο. Κατά συνέπεια, η ψυχανάλυση είναι talking cure, γιατί μετασχηματίζει τον ασυνείδητο δείκτη σε συνειδητό σύμβολο, που αναλύει, διαχωρίζει και έτσι επαναμορφοποιεί το πυκνό, ολιστικό βίωμα κάνοντάς το να χάσει την αγχογόνα δύναμή του.

Κατά τη γνώμη μου, η πολύ βαθιά γνώση του γλωσσικού φαινομένου που ο Τάσος κατόρθωσε να κατακτήσει, καθόρισε και τη στάση του απέναντι και στην ιστορία της ελληνικής –και κάθε γλώσσας γενικότερα– αλλά και απέναντι στη σχέση γλώσσας και κοινωνίας: μια στάση απομυθοποιητική και βαθιά ιδεολογική, καθώς η ιστορία της γλώσσας –και των γλωσσών– προσεγγίζεται μέσα από τις ομοιότητες και τις διαφορές τους. «Οι γλώσσες είναι ταυτόχρονα πολλές και μία», έγραψε κατ' επανάληψη. Μία, γιατί πατρίδα τους είναι «η ενιαία και άπατρις ανθρώπινη νόηση». Πολλές, γιατί είναι η κοινωνικοοικονομική ιστορική συγκυρία που τις διαφοροποιεί και τις μορφοποιεί ως μοναδικά πολιτισμικά προϊόντα. Ως εκ τούτου, οι θέσεις που διατυπώνονται για την ανωτερότητα της ελληνικής ως «περιούσιας γλώσσας», αποδεικτικό κατά συνέπεια ενός «περιούσιου λαού», όχι μόνο οφείλουν να στηλιτευτούν ως

αντιεπιστημονικές, αλλά και πρέπει να προσεγγιστούν κριτικά ως προς το ιδεολογικό περιεχόμενό τους, ενταγμένες μέσα στα κοινωνικοϊστορικά τους ερείσματα.

Αν αυτός ο λόγος διατυπώθηκε αιχμηρά πολλές φορές, ως αντίβαρο στον εθνικιστικό λόγο για τη γλώσσα και τον πολιτισμό –ο οποίος φάνηκε να κυριαρχεί στην ελληνική πραγματικότητα–, εξίσου κριτικά αιχμηρή υπήρξε η φωνή του Τάσου στις σύγχρονες συζητήσεις για την πολυγλωσσία και την πολυπολιτισμικότητα. Στη σημερινή πραγματικότητα της παγκοσμιοποίησης, οικονομικής, πολιτισμικής και γλωσσικής, ο Τάσος καυτηρίασε τη σύγχρονη μυθοποίηση της πολυγλωσσίας για την εργαλειακή αντίληψη με βάση την οποία προωθείται, και τη συρρίκνωση των γλωσσών από τις ζωτικές τους λειτουργίες την οποία επιβάλλει: απώλεια της ιδιαιτερότητας, απώλεια των αναλογικών στοιχείων τους, απώλεια του συγκροτησιακού στοιχείου της υποκειμενικότητας. Επιπλέον, ενέταξε τη μυθοποίηση της πολυγλωσσίας σε μια ευρύτερη μυθοποίηση της διαφοράς μέσα από τη φυσικοποίησή της και τη συνακόλουθη αποστείρωσή της από τις κοινωνικοϊστορικές της συνιστώσες. Αν από τη μια πλευρά αυτός ο λόγος εγκυμονεί τον κίνδυνο μιας ηγεμονικής πατρωνείας που, όπως έγραφε, «υποτάσσει και ομοιογενοποιεί», από την άλλη ο ίδιος λόγος, ανάγοντας τη γλώσσα σε πρωταρχικό συγκροτησιακό συστατικό της διαφοράς, αγνοεί επιδεικτικά ότι τα ζητήματα της διαφοράς πρώτα και κύρια διακυβεύονται στον χώρο των ιδεών και δευτερευόντως στη γλώσσα «ως ήθος της επικοινωνίας σε διαπλοκή με το κοινωνικό γίνεσθαι». Και αν, επιπλέον, η πολυπολιτισμικότητα «είναι η ιδεολογική αντανάκλαση του θρυμματισμού του καθολικού υποκειμένου», μία από τις αναγκαίες –επανορθωτικές– κινήσεις είναι η μετακίνηση από μια πολιτισμική ή πολυπολιτισμική θεώρηση της γλώσσας και της διαφοράς σε μια κοινωνική θεώρησή της.

Η αντίσταση τόσο στην «κίβδηλη ομοιογένεια» όσο και τον «ρηχό κοσμοπολιτισμό» που προωθούν οι σημερινές συγκυρίες είναι το μόνο μονοπάτι, αβέβαιο μεν, αλλά και η μόνη ελπίδα για μια εκ νέου εκ-καθολίκευση του υποκειμένου. Αν ο Τάσος είδε ως σημείο αυτής της νέας συνάντησης τους δρόμους της «δυστυχίας του κόσμου», πίσω από αυτά τα λόγια δεν μπορεί να μην ακούσει κανείς –εκτός από το όραμα ή και το όνειρο– την αγωνία του πολίτη, που υπερέβη την ταυτότητά του ως γλωσσολόγου, για να σμίξει με τους άλλους στην οδύνη των καιρών. Ενός πολίτη, που μίλησε με πάθος και έθεσε το επιστημονικό του ήθος στην υπηρεσία του ανθρώπου και της ιστορίας (από το τελευταίο κείμενο που μας άφησε):

«Η επιστημονική αλήθεια ήταν –και είναι– πάντοτε το επώδυνο αποτύπωμα της κοινωνικοϊστορικής ζύμωσης και ο ειδικός που δεν κρατά ζωντανό –στην ιδεολογία και στην πρακτική του– αυτό τον ομφάλιο λώρο αποτελεί απλά μέλος ενός ιερατείου που εξαντλείται στην ακαδημαϊκή ορθότητα».

Νομίζω πως πολλοί θα συμφωνήσουν μαζί μου πως ο Τάσος πάλεψε με πάθος για να ακουστεί η αλήθεια της σκέψης και της ψυχής του· και αν πολλοί είμαστε ακόμη απαρηγόρητοι, είναι γιατί η αλήθεια του μας άγγιξε και μίλησε μέσα μας.